

historijski osnov. Unatoč činjenici da je sastavljen tokom viševjekovne vladavine Osmanskog carstva, koje nije baštinilo heraldičku tradiciju, i unatoč tome da je "Fojnički grbovnik" samo kopija jednog falsifikata, može se pretpostaviti da je njegov autor barem u određenoj mjeri koristio autentične i vjerodostojne izvore. Osim toga, taj slikar je koristio i brojne fiktivne grbove, koje su evropski heraldičari izmišljali i sve više unosili u svoje zbornike heraldičkih znamenja. To nipošto ne umanjuje vrijednost ovog grbovnika, koji bi, nakon detaljne analize i istraživanja uz pomoć suvremenih istraživačkih metoda, otkrio more podataka koji bi nam pomogli u dekodiranju raznih aspekata bosanskohercegovačke heraldike (prof. Lovrenović u svom radu spominje kulturološki, politološki i geneološki aspekt).

Slabije poznavanje heraldičke materije i pojedinih grbova, kao i sitnije greške primjetne u popratnom tekstu, nameću nam zaključak da je neophodna jedna jedinstvena studija koja bi se isključivo odnosila na "Fojnički grbovnik", i koja bi se u toj obradi poslužila suvremenim znanstvenim dostignućima. Prošlo je 116 godina od kada je davne 1889. godine. Ćiro Truhelka predložio svoju metodu izučavanja grbovnika; "list po list, grb po grb". Teško je shvatiti da do danas niko nije pred sebe stavio taj zadatak. Međutim, ta obaveza, kako kaže profesor Lovrenović, mora stajati pred novom generacijom bosanskohercegovačkih medievalista, koji svakako ne bi smjeli zanemariti ovo iznimno važno pitanje bosanske historije. ■

Emir O. Filipović

Mladen Ančić, *Na rubu Zapada: Tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001, str. 299.

Na rubu Zapada: Tri stoljeća srednjovjekovne Bosne je knjiga rasprava, koja je po riječima Mladena Ančića nastajala posljednjih petnaestak godina. To je prikaz srednjovjekovne Bosne kao političke tvorbe koja se nazivala "Bosanski banat" ili "Bosansko kraljevstvo" ili jednostavno srednjovjekovna Bosna. Njena pozicija je bila na rubu Zapada, gdje je taj prostor završavao, a još nije počinjao prostor srednjovjekovnoga europskoga Istoka.

U prvom poglavlju autor ocrta političku strukturu srednjovjekovne Bosne tj. prikazuje sustav veza i odnosa koji su direktno određivali i oblikovali forme i načine iskazivanja političke moći. U prvim redovima autor upozorava da "srednjovjekovna država" nije ni približno isto što i teritorijalna država ranomodernog doba, odno-

sno Država/Nacija našega doba i naglašava da srednjovjekovnog pripadnika pravne zajednice treba gledati kao posjednika zemlje koji je bio gospodar na svome posjedu sposoban upotrijebiti silu i pružiti zaštitu. Autor donosi političku sliku srednjovjekovne Bosne temeljem činjenica koje u sačuvanim izvorima govore o realnim događajima i osvjetljava je stanjem u njezinom okruženju. Razdoblje tog ocrta je ograničeno isključivo na vrijeme od kraja 12. stoljeća do 1463. godine. U početku je napravljen osvrt na položaj i odnose srednjovjekovne Bosne prema susjedstvu od prve polovine 12. stoljeća i odnos njezinih vladara prema "svetoj kruni Ugarskoga Kraljevstva" i odnos pa i pretenzije ugarskih vladara prema Bosni. Svakako je tu nemoguće zaobići rimsku kuriju kao i prisutnost i utjecaj Osmanlija u 15. stoljeću. Dalje se razmatra položaj bosanskog vladara "gospodara" i njegov odnos prema podanicima, da bi dobili sliku u kakvim okolnostima i iz kakvih sklopova je izrastao sloj oligarha, "rusaške gospode", kako ih nazivaju u savremenim izvorima 15. stoljeća. Autor svoje poglavlje o političkoj strukturi zaključuje upozorenjem, da se kasnosrednjovjekovna Bosna sporo uklapa u zapadnoeuropski društveni sustav te da se ipak mogu jasno primijetiti uticaji koji dolaze sa Zapada i koji dovode do promjena u tkivu bosanskog društva.

U narednom poglavlju autor postavlja pitanje da li su se u 13. stoljeću vodili krstaški ratovi u Bosni. Želi dokazati kako dokumenti na određeni način krivotvore historijsku stvarnost. Svoju tezu dokazuje rasčlanjivanjem savremenih izvora i uspoređivanjem s gotovo istovremenim krstaškim ratovima protiv pristaša katarskih pokreta na jugu današnje Francuske. U prvim redovima autor se pozabavio pojmom "Bosanski dukat" kroz koji se tokom 12. i 13. stoljeća iskazuje vrhovništvo dinastije Arpadovića. Naglašava da je "dukat" nastavio živjeti i kada u vladajućoj dinastiji nije bilo kandidata za titulu ducis. Time objašnjava porijeklo titule "velikoga bosanskoga bana" Mateja Ninoslava. Isto tako je istaknuo zaključak o političkoj nadređenosti ugarsko-hrvatskoga vladara nad bosanskim vladarom, nadređenosti koja ugarsko-hrvatskom vladaru omogućuje raspolaganje vrhovništvom nad Bosnom. I na kraju upozorava da je najveći broj dokumentacije koji se odnosi na to kako su izgledali odnosi bosanskih banova i ugarsko-hrvatskih kraljeva do sredine 13. stoljeća nastao na papinskoj Kuriji. I slika koja nastaje na osnovi te dokumentacije ogleda ono što su sudionici događaja htjeli predočiti papi. Jer, namjesto iskorjenjivanja "hereze" i uspostavljanja latinskog biskupa s crkvom modeliranom po uzoru na okolne katoličke biskupije, konačni rezultat "krstaških ratova" bilo je prenošenje sjedišta Bosanske biskupije u Đakovo. I "krstaški ratovi" su, po mišljenju Mladena Ančića, postojali samo u pisanim izvještajima što su sa ugarsko-hrvatskog Dvora upućivana na papinsku Kuriju. I u Bosni slijedi nesmetani razvoj dualističke "Crkve bosanske", a u samoj Bosni relativan mir. Kao važan zaključak ističe da je vladaru

13. stoljeća bilo najvažnije hoće li njegovi vazali ispuniti svoje realne materijalne obveze, bez obzira na "herezu".

U trećem poglavlju autor je napravio osvrt na vojsku i diplomaciju tj. odnos ratnih operacija i diplomatskih nastojanja, pa u vezi s time i propast Bosne. Postavlja pitanje koji su razlozi brzog poraza kraljevih snaga. Odgovor na to pitanje jednim dijelom daje procjenom o vojnom potencijalu Bosanskog kraljevstva i uspoređuje ga s Otomanskom vojskom. Drugi dio odgovora pronalazi u problemu diplomatskih sredstava, pregovora, ustupaka i kompromisa. A kao ključni element za konačni ishod cijeloga osmanskoga pohoda ističe neodlučnost posljednjega kralja Stjepana Tomaševića. Priču o izdaji opovrgava izvješćima trogirskog kneza i sjećanjima Konstantina Mihailovića. Za bolji uvid situacije autor ocrtava ponašanje Matije Korvina te prikazuje plan pape Pija II. o pretvaranju Bosne u svojevrsnu "tampon zonu" između dvaju tadašnjih velikih sila, što ga je papinska Kurija pokušala ostvariti preko tek izgrađene profesionalne diplomatske mreže.

U nastavku autor objašnjava ko su "humska gospoda" (tj. humsko kneštvo) i šta se pod tim pojmom podrazumijeva, te zašto se velikaši Bosanskoga kraljevstva, braća Sankovići, pozivaju na takvu tradiciju, a ne na tradiciju svoga kraljevstva, i, konačno, kakva je razlika između "raške" i "humske" gospode. Izvor humske zasebnosti Ančić traži u ranosrednjovjekovnoj etničkoj zajednici koja je, vjerojatno krajem 8. ili početkom 9. stoljeća došla zajedno s drugim sličnim zajednicama na prostor rimske provincije Dalmacije. I oni su sebe zvali "Humljanima". Pošto je razvojni put od etničke zajednice i prve političke organizacije do političke tvorbe, Kneštva, kakva je zasvjedočena u drugoj polovini 12. stoljeća, zbog nedostatka dokumenata teško opisati, autor upozorava na one elemente društvene stvarnosti koji su mogli utjecati ili jesu bitno utjecali na održavanje, eventualno širenje ili nestajanje svijesti o zasebnosti i etničkom identitetu. Tako saznajemo da su u razvijenom srednjem vijeku, od sredine 12. stoljeća, "Humljani" oni koji su podložni vlasti "humske gospode", kneževa, koji se sastaju na "zemaljskom shodu" kod crkve Sv. Jurja ("Bijele crkve") u Brotnju i tu rješavaju svoje prijepore u skladu sa "zemaljskim" pravnim običajima. U takvom obliku kolektivnog identiteta pripadanje vjerskom kultu još uvijek ne igra presudnu ulogu jer se radi o području na kojem se susreću dvije velike crkvene organizacije, Istočna crkva i zapadna Katolička crkva. Na kraju autor objašnjava kako je "humski" identitet načet stoljetnim životom u sklopu Bosanskog kraljevstva i koje sile su ga ugrožavale, među ostalim i migracijska gibanja, koja u Humsku zemlju dovode stanovništvo novog etničkog identiteta.

Naredna rasprava je vezana uz razvoj srdnjovjekovnog naseobinskog kompleksa na mjestu današnjeg Sarajeva. Autor pokušava razvoj grada usporediti sa poviješću gradskih, odnosno urbaniziranih naselja u bližem i širem okruženju srednjovjekovne

Bosne. Postavlja pitanje, kako da se u literaturi historičari slažu oko toga da u razdoblju prosperiteta i konjunktura (druga polovina 14. i prva desetljeća 15. stoljeća) na mjestu Sarajeva postoji neki "mali" ili "seoski" trg, a da zatim, u doba nesigurnosti i stalnih sukoba, s osmanskim posadom kao stranim tijelom i epicentrom svih poremećaja u samoj Bosni, naselje odjednom procvjeta do te razine da već 1462. godine tu postoji cijeli "novi grad". Svoje pitanje potkrepljuje činjenicom da je već krajem 13. stoljeća tu bilo dubrovačkih trgovaca, što spominju i ostali gore spomenuti historičari. Autor podsjeća na činjenice, da se je u 13. stoljeću pokušalo vjerojatno na prostoru današnjeg grada, na lokalitetu zvanom Brdo, podići katedralu sv. Petra; na istom mjestu se tijekom 14. i 15. stoljeća pojavljuju kao nascobinske točke, s jedne strane, nešto veća utvrda na mjestu današnje Bijele Tabije na Vratniku (možda Hodidid); s druge strane, pojavljuje se omanji trg (ponekad nejasno klasificiran kao "seoski" - naselja bez urbanih obilježja), koji se u vrelima spominje kao Vrhbosanje, Utornik, Varoš, Trgovište itd. Bitna promjena dolazi od osmanskog osvojenja i trajnog zaposjedanja ovog prostora negdje krajem 30-ih godina 15. stoljeća. Novi osvajač odmah započinje intenzivnu gradnju i za samo dvadesetak godina tu izniče nova urbana struktura jasnih orijentalnih i islamskih obilježja i onda još cijeli kompleksi trgovačkih objekata, vjerski objekti, javna kupališta itd. Odgovor na postavljeno pitanje autor nalazi u tome, da je plodno polje na čijem je sjeveroistočnom dijelu nastalo današnje Sarajevo, sa svojom gustom mrežom vodenih tokova pružalo ugodne uvjete za život čovjeka i razvoj njegovih zajednica. Podsjeća na postojanje rimskih toplica sa nepoznatim imenom *Aquae S.....* na mjestu današnje Ilidže, pa na pronalazak "slavenske keramike" prigodom iskopavanja antičkih građevinskih objekata, te na arheološke nalaze kod Vrela Bosne (crkva sv. Stjepana u Vrutcima) i Blažuja (crkva sv. Blaža u Rogačićima), koji svjedoče o kristijanizaciji već u 9. ili 10. stoljeću. Koji je bio sklop okolnosti da je bila izgrađena crkva u Rogačićima ne saznajemo, ali autor jasno kazuje da je to bio lokalitet koji je vrlo rano postao središte jedne lokalne zajednice i sa kratim osvrtom na srednjovjekovnu povijest Blažuja upozorava da je trg Blažuj mogao biti prije sredine 15. stoljeća dosta naseljeniji. Tu nit autor podvlači i na sliku stvaranja neagrarnog naselja na mjestu užeg središta današnjeg Sarajeva koji se u najstarijim registriranim dokumentima naziva "Vrhbosanje". Upozorava da je izbor nove katedralne crkve i biskupske rezidencije pao upravo na područje Vrhbosanja, točnije na Brdo i da vjerojatno ti objekti nisu bili vezani na ruralnu sredinu. Slijedi zaključak da je najkasnije u 12. stoljeću na području današnjeg sarajevskog polja bilo stvoreno nekoliko važnih središta društvenog života. Na osnovi dubrovačkih vrela saznajemo da je na tom području u 13. stoljeću bila banska rezidencija i da su na tom području boravili i dubrovački trgovci. Tijekom 14. stoljeća razvio se i novi trg "Utornik" (tu se najvjerojatnije održavao tjedni sajam -

utorkom). Model razvoja na području današnjeg Sarajeva autor uspoređuje sa modelom razvoja Glaža i dodaje da se oba modela podudaraju u mnogim tačkama. I na kraju dodaje, da se orijentalne naseobinske cjeline "mahale" prvotno grade izvan i oko kompleksa "varoši", popunjavajući onaj prostor koji je srednjovjekovna izgradnja ostavila praznim.

U šestoj raspravi autor postavlja pitanje gdje je bio podignut prvi franjevački samostan u srednjovjekovnoj Bosni. Povijesna znanost je u priličnoj mjeri odgovorila na pitanje pod kojim okolnostima, na koji način i kada su se franjevci pojavili u srednjovjekovnoj Bosni; od kraja 13. stoljeća pa do kraja 14. stoljeća franjevci su se sporadično pojavljivali u Bosni kao inkvizitori, a u razdoblju 1340.-1342. godine počinje njihovo sustavno djelovanje koje dobija organiziranu formu uspostavljanjem Bosanske vikarije. Ali, pitanje koji je prvi franjevački samostan ostaje otvoreno jer su u literaturi izrečena dva suda. Prema jednima, prvi je samostan bio podignut u Milima kod Visokog, pod imenom Sv. Nikole. Prema drugima, prvenstvo ima samostan Sv. Ive u Kraljevoj Sutjesci. Autor dolazi do odgovora pomoću izvora iz 1348. godine koji govori o stanovitoj samostanskoj zajednici u Bosni tj. o putovanju fra Nikole, gvardijana Bosne. Nakon što je razmotrio okolnosti pod kojima je u aprilu ili maju 1348. godine fra Nikola na putu za Veneciju prošao kroz Split, autor se vraća osnovnom pitanju: kojoj samostanskoj zajednici je bio fra Nikola gvardijan. Zaključio je da bi to bio samostan u Milima pored Visokog. Njegova rasprava se nastavlja oko toponima Bosna, pošto se fra Nikola bilježi kao gvardijan Bosne. U saglasnosti sa nekoliko drugih historičara autor dolazi do zaključka kako je toponim Bosna do 15. stoljeća podjednako označavao i područje bosanske države i uže područje visočke okolice tj. visočke župe.

Sedma rasprava nosi naslov *Pobožnost franjevaca bosanske vikarije u drugoj polovici 14. stoljeća*. Tu se govori o načinu na koji su redovnici što su pripadali organizacijskom sklopu Bosanske vikarije u drugoj polovici 14. stoljeća eksteriorizirali svoj odnos prema Bogu i riječima Evandjelja. Autor najprije naglašava da su gotovo svi redovnici u počecima djelovanja u Bosni bili stranci, ljudi koji su odlučili napustiti svoja dotadašnja boravišta i upustiti se u avanturu u nepoznato, kako bi tamo propovijedali "riječ Božju". Svakako je za bolje razumijevanje izložio spoznaje o zatečenom vjerovanju i religijskoj praksi na područjima gdje su podignuti samostani koji su tvorili novu organizacijsku jedinicu reda. Pošto saznajemo da je u redovničkom djelovanju polagano mnogo na njihov izlazak među vjernike, pri čemu se živom riječju u izravnom kontaktu prenosila Božja riječ, autor naglašava kako se propovijedanje temeljilo na dugotrajnom obrazovanju i postojanju odobrene priručne literature. Pri obrazovanju se velika pažnja pridavala pitanjima i problemima s kojima su se franjevci susretali u pastoralnom radu na cijelom području svoga

djelovanja. Na kraju autor naglašava da se pobožnost franjevac Bosanske vikarije artikulira ponajprije kroz nastojanje da se preko propovijedi onima, za koje su fratri držali da žive "u zabludi", uputi na pravo značenje "riječi Božje" i tako ih se privede "svjetlu prave vjere". Reakcije koje su franjevačke propovijedi postizale ovisile su, prije svega o naravi sredine. Do preobraćanja je negdje dolazilo brže, a negdje sporije. Najsporije je dolazilo tamo gdje je bio raniji jak utjecaj "Crkve bosanske" jer je čin preobraćanja značio i radikalnu promjenu duboko ukorijenjenog svjetonazora. Raspravu autor zaključuje riječima da je najvažnija posljedica franjevačkog djelovanja stvaranje ujednačene kulturne infrastrukture na cijelom prostoru koji je obuhvaćala vikarija.

Zadnje poglavlje knjige je rasprava koja se bavi vezama Malatesta i Bosne. Malatesti su bili gospodari Riminija, a za jedan dio stanovnika Riminija Bosna je sredinom 15. stoljeća bila zemlja koja obiluje srebrom, ima veliko tržište tkanina i stoji u tijesnim vezama s Turcima. Zbog niske razine očuvanosti izvornog materijala teško je zaključiti kakvi su bili odnosi i zato autor najprije razmatra gdje i na koji način je moglo doći do kontakta stanovništva Bosne i kneževine Malatesta. Istaknuo je i činjenicu da se sa uspostavljanjem franjevačke vikarije u Bosni oko 1340. godine otvara dotad najvažniji i izravni kanal s Italijom. Sliku odnosa autor dopunjava i sa bosanskim trgovcima koji su se u 14. stoljeću otiskivali preko Jadrana. Dalje se autor osvrće na uvjete za stvaranje stereotipa o Bosni, zemlji "nevjernika". Na kraju autor se osvrće na ponašanje bosanskih kraljeva koji su se počeli predstavljati kao "štit kršćanstva". U tom kontekstu spominje planove oko sklapanja "političkog" braka između bosanskog kralja i jedne djevojke od Malatesta, te dodaje da je odnose uvjetovalo tijesno povezivanje dviju jadranskih obala gustom mrežom veza, u mjeri koju je teško iskazati u jednom kratkom priopćenju.

Knjiga se završava sa slikovnim priložima i sa priloženim transkribiranim dokumentima.

Na kraju ovoga prikaza treba istaknuti da Ančić jasno pokazuje da Bosnu treba promatrati u kontekstu ostatka srednjovjekovnog svijeta, a ne kao "zasebni i samodostatni mikrokozmos" kako sam kaže u predgovoru. ■

Aida Škoro